

Rufanə Rizvan qızı FƏTƏLİYEVƏ
Azərbaycan Kooperasiya Universiteti müəllimi.
Bakı Dövlət Universitetinin doktorantı
Email: Rufana.fatali@gmail.com

MÜASIR DÖVRDƏ DINI PLURALİZM NƏZƏRİYYƏSİ, ONUN TƏZAHÜR FORMALARI

Xülasə

Dini plüralizm müasir dini fəlsəfənin ən parlaq və mübahisəli mövzularından biridir. Bu qismən ona görədir ki, din fəlsəfəsinin tətbiq olunduğu və öyrədildiyi mühit getdikcə çoxmədəniyyətli, çoxkonfessiyalı mühitə çevrilir. XXI Əsrin əvvəlləri müxtəlif dini ənənələrin müxtəlif teologiyalarının dini plüralizmin çağırışına şahid olduğu bir dövr idi. Beləliklə, dini plüralizm bir şəkildə bütün ilahiyatların məşğul olması lazım olan bir fenomendir. Bu məqalə dinlərdə həqiqət və qurtuluş ideyasına əsaslanan dini plüralizm probleminə işıq tutmaq və qloballaşma kontekstində metafizik dini plüralizmin son məqsədinə diqqət çəkmək məqsədi daşıyır.

Açar sözlər: Dini plüralizm, modernləşmə, dindarlıq, tolerantlıq, Con Hikk.

UOT: 060301

DOI: <https://doi.org/10.54414/ZWFW8955>

Giriş

Cəmiyyətimizdə, ictimai həyatımızda plüralizm sözü son onilliklər ərzində tez-tez işlənən müasir sözlərdəndir. Təəssüf ki çox vaxt bu sözün əsl mənasına varmadan və ya digər ona yaxın mənalı terminlərlə qarışdırılır ondan istifadə edirik. Bəzən də onu yalnız istədiyimiz mənada səsləndiririk. Bu məqalədə plüralizm tolerantlıq humanizm kimi anlayışlar bir birindən fərqləndirilir.

Qərb mütəxəssislərinin də "plüralizm" və onun əsas tərkib hissəsi hesab olunan "tolerantlıq" barədə fikirləri müxtəlifdir. Tarixi mənbələrə araşdırsaq, plüralizm Avropaya 16-cı və 17-ci əsrlərin dini münaqişələrin nəticəsində tolerantlığın zamanla tədricən qəbul edilməsi ilə meydana gəlib.

Plüralizm XX əsrin əvvəllərində İngiltərədə Frederick Maitland, Samuel G. Hobson, Harold Lasky, Richard H. Tony və George Douglas Howard Cole daxil olan bir qrup yazıçı tərəfindən fəal şəkildə araşdırılaraq fərdin ona cəmiyyət hissi verəcək bir sosial kontekstə integrasiya edilməsinin lazım olduğunu iddia edirdi. Belə bir cəmiyyətin nümunəsi olaraq da gildiyaların, qanuni şəhərlərin, kəndlərin, monastırların və universitetlərin orta əsr quruluşuna uyğun olduğu işarə edilirdi. Plüralistlər müasir sənaye cəmiyyətinin

bəzi mənfi cəhətlərinin iqtisadi və inzibati mərkəzsizləşdirmə yolu ilə aradan qaldırılma biləcəyini iddia etdilər.

Əsas hissə

Tolerantlıq və plüralizm fərdi həm də fərqli anlayışlardır lakin onlar bir-birinə çox bağlıdırlar. Tolerantlıq plüralizmin bir hissəsidir, yəni tolerant olmayan plüralizm yalançı plüralizmdir. Bu iki əsas anlayış arasında fərq ondan ibarətdir ki, tolerantlıq dəyərlərə hörmət edir, plüralizm isə fərqli dəyərlərin mövcudluğunu təsdiq edir. Çünki plüralizm fərqlərin və müxtəlif mövqelərin şəxsləri, siyasətləri və cəmiyyətləri zənginləşdirən dəyərlər kimi qiymətləndirir. [1.səh 14]

XVII əsrə qədər fərqli mövqelərin, dinlərin mövcudluğunun dövlətlərin dağılmasına və münaqişələrə gətirəcəyinə inanılırdı. Yekdillik isə dövlətin zəruri şərti sayılırdı. Plüralizm latınca "plüralis" sözündən olub "çoxluq" deməkdir. Plüralizm ictimai-siyasi həyatda daim yarışda və rəqabətdə olan, bir-birindən asılı və bununla yanaşı, muxtar olan sosial, siyasi qrupların, təşkilatların, ideyaların və baxışların çoxluğu mənasını verir. Təbiətinə görə plüralizm, proseslər nəzarətə məruz qalmadan sərbəst, müstəqil şəkildə inkişaf edir, cəmiyyətdə normal sosial-siyasi münaqişələrin dirçəlmə meyillərinin inkişafını stimu-

laşdırır. Plüralizm nəticəsində sosial-siyasi baxışların, əlaqələrin sayı artır ki, bu əlaqələrdən, istiqamətlərdən hər biri öz müxtəbiyyətində doğru inkişaf etməyə başlayır.

Siyasi mənada isə siyasi alimlər dövlət quruculuğunda plüralizmin inhisarçılığın istənilən formasının əleyhinə çıxış etdiyini qeyd edir və bir neçə ümumi mühüm əlamətləri qeyd edirlər. Bu əlamətlərə aiddir:

1) dözümsüzlüyün, münaqişənin, dünyanı ikiqütblü materiya kimi anlamağın əsaslarını aradan qaldırır;

2) sosial, konseptual fərqləndirməni ümumi norma kimi qəbul edərək şəxsiyyətin azadlığını artırır.

Plüralizm cəmiyyətdəki sosial təbəqələrin müxtəlifliyi şəraitində formalaşır. Siyasi plüralizmin formaları müxtəlifdir. Bu, həm çoxpartiyalılıq, həm hakimiyyətin müvafiq səlahiyyətlərə malik olan müxtəlif mərkəzlərə bölünməsi, həm də formal yox, həqiqətən, yerlərdə özünüidarənin inkişafı və "dördüncü hakimiyyətin" - müstəqil mətbuatın olması deməkdir. Siyasi ekspertlər hesab edirlər ki, plüralizm bir mədəniyyət olmaqla yanaşı, cəmiyyətdə müxtəlif ideologiya və fikirlərin olmasıdır. [2. səh 172.]

Plüralizm monotonluğu, vahid ideologiya və fikrin hegemonluğunu, bütün cəmiyyətə təlqin və məcbur edilməsini rədd edir. Plüralizm insanların azad düşünməsini, hadisələr barədə öz fikrinin olmasını dəstəkləyir. Plüralizm müxtəliflik, rəngarənglik və zənginlikdir. Bu cəmiyyətin normal və təbii halıdır. Çünki insan müstəqil fərddir, onun öz fikri, düşüncə tərzı və zövqü var. İnsana hansı formada rahatdırsa məhz elə də yaşamalıdır. O özünü cəmiyyətə və ümumi çoxluğa uyğunlaşdırmaq məcburiyyətində deyil. Vahid ideologiyaya məcbur edilmiş cəmiyyətlər gec-tez plüralizm mədəniyyətinə qovuşacaqlar. Plüralizm özü elmi plüralizm, siyasi plüralizm, dini plüralizm, mədəni plüralizm kimi terminlərə ayrılır. Siyasi plüralizm - müxtəlif fikirlər əsasında müəyyənləşən rəy, bir neçə siyasi partiyanın bir istiqamətdə müxtəlif fikirlərdə ortaqlıq məxrəcə gəlməsidir.

İslam, xristianlıq, yəhudilik, hinduizm, buddizm, kainatçılıq, konfutsiçilik və taoizm kimi milyonlarla inançı olan dinlər var. Rəqabət edən dinlərin olması, qloballaşma ilə birlikdə müasir insanı plüralizm problemi ilə üz-üzə qoyaraq və bəzi

sualları qarşıya qoyur: "bu dinlərdən yalnız birinə qapılmaq nə dərəcədə məntiqlidir? Sonlu həqiqət bir dini əhatə edə bilərmə? Yalnız bir din qurtuluşu təmin edə bilərmə?" Plüralistlər, əlbəttə ki, bu suallara mənfi cavab verirlər. Plüralizm baxımından canlı dünyanın müasir dinləri sonlu (qəti) və ya həqiqi (həqiqi) və onun anlayışını və ona müxtəlif cavablarını təmsil edirlər. Hər bir din insanın ego-sentrizmdən real mərkəzçiliyə ekzistensial çevrilməsində iştirak edir və müstəqil bir yerdə dayanırlar. Beləliklə, böyük dini ənənələr insanları xilas etmək üçün alternativ yollar kimi qəbul edilə bilər. (3.səh 71, 98)

Plüralizm *plural-cəm* çoxluğa meyillilik mənasındadır. Bu mövzu müxtəlif sahələrdə o cümlədən, din və əxlaq fəlsəfəsində, hüquq və siyasi və digər sahələrdə çoxluğa tərəf meyil mənasında olub, müxtəlif istifadələri var. Qeyd edilməlidir ki bütün bu mənalar arasında müstəqil mənə, təkliyə meyillilik və ya münhəsirliyin (eksklüzivizm) qarşısında çoxluğa meyilliliyin rəsmi tanınması mənasıdır. Amma dini plüralizm bu mənədadır ki, həqiqət və xoşbəxtlik tək bir dində cəm olmayıb, bəlkə də bütün ilahi dinlərdə bu həqiqət var. Nəticədə, ilahi dinlərin hansı biri ilə tərəfdaşlıq olunsay, insan əsl həqiqət və xoşbəxtliyə çatdı bilər. Bu əsasən görə dinlər arasında haqq və batıl meyarı aradan götürülür və dini düşmənçilik və çekişmələr öz yerini həmkarlıq və dostluğa verir.

Dini plüralizm ideyasını Qərbdə ingilis filosofu Con Hikk önə çəkmişdir. Əvvəlcə fundamentalist xristian olan bu şəxs universitet təhsili üçün Birmingem şəhərinə gəldikdən sonra burada müxtəlif xalqlar və dinlərlə tanış olmuşdur. 1950-1960-cı illərdə bu şəhər Asiya və Afrika mühacirlərinin mərkəzi sayılırdı. Hikkin özünün təbirincə desək: "Bu şəhər irqlər, mədəniyyətlər və dinlər baxımından tam plüralist şəhər idi". Belə bir mühitlə yanaşı, Kantın, Smitin və Şteynin analitik düşüncələri ilə tanışlıq onun fikirlərinin formalaşmasındaböyükroloynamışdır(4,s.123).

Con Hikk üçün "*mehriban Allah* " ideyası ən maraqlı və ən cəzbedici ideya idi. Onun nəzərinə, nicat və qurtuluşu tək xristianlığın inhisarında saxlamaq istəyən, başqalarını isə ilahinin lütfündən məhrum sayan bəzi kilsə xadimlərinin düşüncələri təzadlıdır. O bu barədə yazır: "Məgər biz mehriban Allahın bütün insanlara nicat vermək istəyini qəbul etməyirmikmi? Eyni zamanda, bunun

yeganə yolunu xristianlıqda görürük. Həmin məntiqə yalnız insanların bir dəstəsi nicat tapacaq və onların çoxu ondan məhrum qalacaqlar". Beləliklə, Hikk xristianlıq kəlamında bir dəyişiklik, inqilab etmək istədi və bunu "Kopernik inqilabı" adlandırdı (5, s. 115-116)

Plüralizm kimi, bir çox digər düşüncə cərəyanları da sosial müxtəlifliyə öz şərhlərini vermişlər. Monizm, relativizm, skeptisizm və subyektivizm eyni şəkildə dəyərlərin müxtəlifliyini dərk etməyə əsaslanan fəlsəfi mövqelərdir. Plüralizm əslində elə bu alternativ fəlsəfi mövqelərlə birləşdirilə bilər və ya üst-üstə düşə bilər və tez-tez onlarla eyniləşdirilir. Bəs plüralizmdə yeniliklər nələrdir? Plüralizm qeyd edilən dəyərlərdəki fərqliliklərin digər izahlarının heç birində olmayan sosial müxtəlifliyinə izah edir? Plüralizm və digər mövqələr arasındakı əlaqənin öyrənilməsi plüralizmin fərqli prinsiplərini, yəni plüralizmin sosial müxtəlifliyə verdiyi əlaqəli əhəmiyyəti vurğulamalıdır. Plüralizmin qarşı çıxdığı baxışdan başlayaraq, yəni monizmdən.

Plüralizm və Monizm

Monizm, bütün varlıqların və gerçəkliyin tək bir təməl prinsipə və ya maddəyə söykəndiyini iddia edən fəlsəfi bir cərəyandır. Bu baxışa görə, kainatın mərkəzində yalnız bir növ varlıq dayanır və bu varlıq bütün hadisələrin mənbəyini təşkil edir. Monizm, əks nöqteyi-nəzərdən sayılan dualizmə (varlığın iki ayrı və müstəqil prinsipinin mövcud olduğu nöqteyi-nəzər) qarşı çıxır.

Hər şeyi əhatə edən bir hədəf var ki bu da monist baxışların struktur təşkili qəbul etdikləri rəşional düşüncə növü üçün vacibdir. Bütün digər məqsədlərimiz həyata keçirilir prinsipcə, heç bir normativ qalıq və ya itki olmadan rəşional bir qərara gəlmək mümkündür. Teleoloji nəzəriyyələr (hər şeyin ən mükəmməl vəziyyətini təyin etməyin bir məqsədi olduğunu iddia edən nəzəriyyələr) əsasən monistiktir. Beləliklə, teleoloji quruluşa cavab verən nəticəlilik, utilitarizm və mükəmməllik nəzəriyyələri monistik etik anlayışın bariz nümunələridir. Plüralist nəzəriyyələr, əksinə, onlara uyğun olan normativ müzakirə növü üçün əhəmiyyətli nəticələrə səbəb olan bu hərtərəfli qiymətləndirmə meyarından məhrumdur. (6.səh 78, 81)

Bu səbəbdən, monizmə görə, sosial müxtəliflik, nəticədə səliqəli və qalıqsız bir tənzimləmə qarışı-

ğına bağlanan tapmacanın parçalarıdırsa, plüralizm üçün sosial müxtəliflik təmiz elementlər təklif edir, hansı ki heç vaxt hamısını əhatə edən vahid ümumi bir sistem təşkil etməyəcək.

Plüralizm və relativizm

Relyativizm fiziki idealizmin qnoseoloji mənbələrindən biridir. Bu məlumat nisbilik anlayışıdır. İnsandan insana dəyişməyən obyektiv həqiqətin, hər kəsə aid olan mütləq həqiqətlərin olmadığını və ya doğruların fərdlərə və cəmiyyətlərə nisbi olduğunu müdafiə edən anlayışdır. Mənəvi relativizm normativ və ya meta-etik mövqə ola bilər. Plüralizm ümumiyyətlə relativizmin meta-etik versiyası ilə, yəni müxtəlif mədəni və tarixi dəyərlərə normativ əhəmiyyət verən əxlaqi mühakimələrin düzgünlüyü və yanlışlığı fikri ilə müəyyən edilir. Həqiqətən, bəzi mütəfəkkirlər plüralizm və relativizmin bir-biri ilə sıx əlaqəli olduğunu iddia etdilər.

Relativizmə görə, mədəni müxtəliflik əxlaqi mühakimələrin həqiqəti haqqında təsadüfi bir anlayış yaradır və bu səbəbdən əxlaqi müzakirə heç vaxt universal, rəşional və obyektiv əsaslandırıla bilməz. Plüralizm bu baxımdan iki vacib cəhətdən uzaqlaşır: mədəniyyətə və onun roluna yanaşmasında və qeyri-mütənasiblik konsepsiyasında. Mədəniyyətin roluna gəldikdə, plüralizm sosial müxtəlifliyin dəyərlər, maraqlar və ya inanclarla əlaqəli universal, qəti, daimi və tamamlanmış rəşional qərarların qəbul edilməsinə mane olduğunu qəbul edir. Bu mənada plüralizm və relativizm üst-üstə düşür. Bununla birlikdə, plüralizm, relativizmdən fərqli olaraq, mədəniyyətlərə qəti normativ əhəmiyyət vermir. Mədəniyyət, plüralist baxımdan, normativ qiymətləndirməyə müraciətin son mənbəyi deyil. Mədəniyyətlər də dəyər qərarlarının verilməli olduğu mərkəzi normativ məkan təsvir etmir. Plüralist yanaşma digər tərəfdən, mədəni müxtəliflik ya sosioloji bir həqiqətdir, ya da dəyərlərin müxtəlifliyinə daha dərin bir fəlsəfi baxışın təzahürüdür. Hər halda, mədəniyyətin özü mütləq normativ əsaslandırmanın son çarəsi deyil. Başqa sözlə, mədəniyyət plüralizmin əhatə dairəsini onun miqyasında və ya əsaslandırılmasında müəyyənləşdirmir. [7.s 98]

Mərkəzi normativ məkan, bunun əsasında dəyər qərarları verilməlidir. Plüralist yanaşma baxımından mədəni müxtəliflik ya sosioloji bir həqiqətdir, ya da dəyərlərin müxtəlifliyinə daha

dərin bir fəlsəfi baxışın təzahürüdür. Hər halda, mədəniyyət özü mütləq normativin son çarəsi deyil. İkincisi, plüralizmin ən fərqli xüsusiyyəti, ümumiyyətlə relyativizmlə əlaqəli eyni anlayışdan fərqli olan uyğunsuzluq fikridir. Relativizm mədəniyyətlərdə normativ pozuntuları, aralarındakı uyğunsuzluğu nəzərdə tutan boşluğu nəzərdə tutur. Yəni əxlaqi mühakimələr ortaya çıxdıqları mədəniyyətlərə aid olduğundan və sonuncular da öz növbəsində bir-birinə çevrilmədiyi üçün ziddiyyətli mühakimələrin nisbi dəyərini qiymətləndirmək mümkün deyil-əxlaqi mühakimələr və onların müvafiq mədəniyyətləri müqayisə olunmazdır. Bu fikir plüralizmin əsasını təşkil edən ideyadan fərqlidir. Plüralistlər üçün uyğunsuzluq anlayışı mədəniyyətlərə bağlı deyil və bunlarla məhdudlaşmır. Əksinə, qeyri-mütənasiblik, mədəni sərhədlərdən asılı olmayaraq dəyərlərin təbiətinə aid bir xüsusiyyətdir. Beləliklə, relativizm üçün uyğunsuzluq submədəni faktorlara aid olsa da, plüralizm üçün uyğunsuzluq mədəni sərhədləri aşır və insan təcürübəsi üçün əhəmiyyətli dəyərlərə aiddir.

Üstəlik, relativizm ətrafında mübahisələrin mərkəzində olan əsas uyğunsuzluq anlayışı mütləq müqayisə olunmazlıq fikrini irəli sürür. Relativizm ruhunda mədəniyyətlərin bir-biri ilə müqayisə olunmadığını söyləmək, fərqli mədəniyyətlərdə ortaya çıxan əxlaqi mühakimələrin düzgün və ya səhv olmasının bir-biri ilə müqayisə edilə bilməyəcəyini söyləməyə bərabərdir.

Digər tərəfdən, plüralist nəzəriyyə daxilində uyğunsuzluq müqayisəsizliyi əhatə edə bilər və ya daxil edə bilməz. Plüralistlər üçün dəyərlərin bir-biri ilə müqayisə olunmadığı iddiası, aralarında nizamlanmış normativ tənzimləmənin əlçatmaz olduğu anlamına gəlir.

Plüralizm və skeptisizm

Fəlsəfədə skeptisizm reallığın yolundan atılan ilk addımdır. Skeptiklər bu sahədə bütün bilgilərə ilk öncə inamsızlıqla yanaşır və daha da irəliyə gedərək ağılın həqiqətə çatmayacağını düşünür. Fəlsəfə və elm tarixində hər şey skeptisizmin təməlində formalaşdığı üçün heç vaxt dəyərini itirmir. Orta əsrlərdə qatı kilsə təsiri altında, tədqiqat və elm üçün təcrübələr aparmaq cəzalandırma metodları ilə nəticələnirdi.

Skeptisizm, inanclarımızın davamlı qeyri-müəyyənliyinə əsaslanaraq hər hansı bir mənalı

məsələyə dair mühakimələrdən daim çəkinməyi tələb edən fəlsəfi bir dünyagörüşüdür. Qaçılmaz müxtəlifliyin mövcudluğunu və dəyərlərin, maraqların və ya inancların son rəşional sıralanmasının mümkünslüylünü tanıyan plüralizm, skeptik baxışa yaxındır. Bununla birlikdə, plüralist düşüncənin iki fərqləndirici xüsusiyyəti olan dəyərlərin azalmazlığı və uyğunsuzluğu mütləq etik və ya siyasətdəki mühakimələrin dayandırılmasına səbəb olmur.

Alman fəlsəfə tarixçisi Nicholas Rescher, plüralizm və skeptisizmin bu məsələdə fərqli olduğunu iddia edir. Skeptisizmin heç bir mövqenin heç vaxt tam əsaslandırılmadığını iddia edən bir baxış olduğuna inanır. Buna görə də, skeptikin nöqtəyi-nəzərindən, səhvədən qaçmaq istəyirsinizsə, mühakimədən tamamilə imtina etməlisiniz. [8. səh 389]

Digər tərəfdən, Rescher iddia edir ki, plüralizm heç bir mövqenin heç vaxt əsaslandırılma bilməyəcəyini iddia etmir; o, həmçinin qarşılıqlı məqbul alternativlərin mövcudluğunun bizi mühakimələrdən çəkinməyə məcbur etdiyini iddia etmir. Plüralizm, Rescher - ə görə, eyni dərəcədə uyğun alternativlər qarşısında öhdəliyin olmamasını deyil, onlardan birinə sadıq qalmağı və bu qərarı rəşional şəkildə əsaslandırmağı nəzərdə tutur.

Skeptisizmdən fərqli olaraq, plüralizm heç bir mövqenin tam əsaslandırılma bilməyəcəyini düşünür; bunun əvəzinə bir çox mövqelərin rəşional şəkildə əsaslandırılma biləcəyini iddia edir. Skeptisizm inanclarımızın həqiqətinə heç vaxt tam əmin ola bilməyəcəyimizi iddia etsə də, plüralizm bir çox Baxışların rəşional şəkildə müdafiə oluna biləcəyini iddia edir. Skeptisizmə görə, epistemoloji əminliyin olmaması həqiqi inancların mümkünlüyünü istisna edir. Digər tərəfdən, plüralistlərin nöqtəyi-nəzərindən vahid fundamental normativ həqiqətin olmaması müxtəlif bərabər əsaslandırılmış alternativlərə səbəb olur. Beləliklə, sosial müxtəlifliyin mövcudluğu epistemoloji abstinensiyaya gətirib çıxarır kiskeptisizm, sonra plüralizm vəziyyətində əğlabatan fərqlər yaradır

Nəticə

Əgər plüralizmin etiraf etdiyi kimi, bütün dinlər qurtuluşa aparan bir funksionu yerinə yetirirsə, bu vəziyyətdə hər hansı bir dinə riayət etməyin mənası nədir? Bütün dinlər eyni qurtuluşa səbəb olarsa, məsələn, şeytana ibadət edən yalançı dinlər

necə olur? Qurtuluş inancına inanan insanların birliyinə sahib olmaq din üçün kifayətdirmi? Dinlər arasındakı açıq və əhəmiyyətli fərqlərin səbəb olduğu dekommunizasiya edilmiş ziddiyyətli vəziyyətin də qurtuluş məsələsini şübhə altına aldığı aydındır. Bu və buna bənzər suallara cavab verməkdə çətinlik çəkmək, pluralizmi septisizm və aqnostisizmə yaxınlaşdırır. Pluralistlər əslində bütün dinlərin həqiqət iddialarının səhv və ya natamam olduğunu söyləməyə çalışsalar, Tanrı anlayışımız deizmdən fərqlənməyəcəkdir. Bu vəziyyətdə "metafizik dini plüralizm" deyilənlər, plutistlərin xəyal etdiyi qlobal dinin gələcək təsviri olacaqdır. Qloballaşma son məqsədinə çatarsa, lokallaşdırılmış dinlər üzərində qlobal din konsepsiyası, dinlər vasitəsilə qurtuluş deyil, dinlərdən qurtuluşun elanı kimi görünür.

Ümumiyyətlə, dini plüralizm dinlərin müxtəlifliyi sualına bir cavab olaraq aşağıdakı prinsiplərə söykənir:

- Din bəşəri hadisədir, yəni insanın son həqiqətə, yaxud Allaha olan mədəni, mənəvi və tarixi

münasibətindən yaranmışdır;

- Son həqiqət (Allah) ilə bəşərin ona münasibətini ifadə edən psixoloji təcrübəsi arasında fərq vardır;

- Bütün ilahi dinlər həqiqi sayılma hüququna sahibdirlər, çünki onların hamısı bəşəriyyəti sonsuzluğa yetişdirmək niyyətindədir və bu müxtəlif baxış və ideyalarvasitəsilə ifadə olunur;

- Dinin gövhəri təkcə etiqadla müəyyənləşmir, həqiqət və ya vəhy isə izah edilmir. Dinin gövhəri insanlarda ruhi dəyişiklik yaratmaqdır;

- Dinlər arasındakı düşüncə fərqlilikləri bir tərəfdən təbii sayılır, həmçinin digər tərəfdən də bir-birini təkmilləşdirə bilər;

- Dinlər öz dəyərlərini ifadə etmək üçün obrazlı və zəngin dil və üsluba malikdir;

- Dini plüralizm insanın öz nəfsinə doğru meyillənməsindən həqiqətə və Allaha doğru yönələrək təkamülə yetişməsidir və bu proses dünyanın bütün böyük dini ənənələrinin içərisində cərəyan edir.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Hadi Sadiqi, Dini Plüralizm, Tərcümə: Ələddin Məlikov, 2011,

2. Lipson Leslie, Politika Biliminin Temel Sorunları, tərcümə. Tuncer Karamustafaoğlu, Birlik Yayınları, Ankara, 1986,

3. Arıcan, M. Kazım, "Felsefi ve Teolojik Bir Problem Olarak Dini Çeşitlilik", Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2011, Cild: XV, Sayı: 1, səh. 71-98.

4. Maykl Piterson və digəran. Əql və eteqadə-dini (tərcome: Əhməd Nərağı və İbrahim Sultani). Tehran, "Tərhe-no", 1377

5. John Hick. Problems of religions pluralism. London, "Martirispress", 1985.

6. Kekes, J. (2000) Pluralism in Philosophy: Changing the Subject. Ithaca, NY : Cornell University Press

7. Barry, B. (2001) Culture and Equality: An Egalitarian Critique of Multiculturalism. Cambridge, MA : Harvard University Press

8. Р.Рихтерь. Скептицизм в философии / Рихтерь Рауль.- СПб: Шиповикъ, 1910.

Rufana Rizvan FATALIYEVA

Teacher of Azerbaijan University of cooperation.

PhD student of Baku State University

Email: Rufana.fatali@gmail.com

THE THEORY OF RELIGIOUS PLURALISM IN MODERN TIMES, FORMS OF ITS MANIFESTATION

Summary

Religious pluralism is one of the most vibrant and moot topics in the contemporary philosophy of religion. This is in part due to the increasingly multicultural (multi-faith, multi-denominational) environment within which the philosophy of religion is now practiced and taught. The beginning of the 21st century witnesses that religious pluralism is one of the most basic challenge for different theologies of various traditional religions. Thence, religious pluralism is one with which all theologies are somehow expected to cope and deal. The aim of this article is to shed light on the problem of religious pluralism with reference to the idea of truth and salvation in religions and to bring some remarks to the ultimate aim of metaphysical religious pluralism within the context of globalization.

Key words: Religious pluralism, modernization, religiosity, tolerance, John Hick.

Руфана Ризван ФАТАЛИЕВА

Преподаватель Азербайджанского Университета Кооперации.

Докторант Бакинского Государственного Университета

Email: Rufana.fatali@gmail.com

ТЕОРИЯ РЕЛИГИОЗНОГО ПЛЮРАЛИЗМА В СОВРЕМЕННУЮ ЭПОХУ, ФОРМЫ ЕГО ПРОЯВЛЕНИЯ

Резюме

Религиозный плюрализм - одна из самых ярких и спорных тем в современной философии религии, отчасти это связано со все более мультикультурной (многоконфессиональной, многоконфессионально-конфессиональной) средой, в которой в настоящее время практикуется и преподается философия религии. Начало 21-го века свидетельствует о том, что религиозный плюрализм является одной из самых серьезных проблем для различных теологий различных традиционных религий. Следовательно, религиозный плюрализм - это та проблема, с которой все теологии так или иначе должны справляться. Цель этой статьи - пролить свет на проблему религиозного плюрализма применительно к идее истины и спасения в религиях и высказать несколько замечаний о конечной цели метафизического религиозного плюрализма в контексте глобализации.

Ключевые слова: Религиозный плюрализм, модернизация, религиозность, толерантность, Джон Хикк

Daxil olub: 02.10.2024